

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

De christennaam

En het geschiedde ... dat de discipelen het eerst te Antiochië Christenen genoemd werden.

Handelingen 11: 26

Antiochië werd een toevluchtsoord voor Griekssprekende christenen uit Jeruzalem.

Het was in de oude tempelstad voor hen te gevaarlijk geworden.

Hun leven liep gevaar omdat zij Jezus van Nazareth beleden als de Messias, de Christus, de Hoop van Israël.

Deze christenen vluchtten weg uit de 'heilige stad' die voor hen een stad vol onheil was geworden.

Zij waren volgelingen van Christus, maar heetten nog niet naar Hem.

'Discipelen' werden zij genoemd, 'leerlingen' dus.

Als volgelingen, leerlingen van hun grote Meester.

Ook: 'heiligen' en mensen van 'de Weg'.

Door Judea en Samaria trokken zij, op zoek naar onderdak.

Een aantal ging de grens van Syrië over en kwam in de hoofdstad van deze Romeinse provincie, Antiochië.

Antiochië – voor ons alleen een naam, maar in de tijd van Jezus en de apostelen een begrip: een wereldstad, de derde stad van het rijk na Rome en Alexandrië.

Ruim opgezet, een prachtige, rijke stad, met boulevards langs de rivier de Orontes.

Er stond nog een koninklijk paleis uit het verleden en het was de residentie van de stadhouder van de keizer.

En tempels waren er, gewijd aan goden en godinnen.

Daarheen vluchtte een aantal gelovigen, leerlingen van Jezus Christus, zoals in deze maanden burgers van Syrië hun land uit vluchten, naar Turkije, wellicht ook wel naar het oude Antiochië dat nu als kleine Turkse stad de naam Antakya draagt.

In die stad is de naam 'christenen' ontstaan.

Hoe? Hebben de gelovigen die naam zelf bedacht?

Dat is niet waarschijnlijk.

De Joden die de synagoge trouw bleven, kwamen ook zeker niet met deze naam.

Wellicht werd de naam voor het eerst gebruikt door Romeinse magistraten. Het is er wellicht mee gegaan als met de naam 'Geuzen'.

Dat was een schimpnaam, die tot een erenaam werd.

Zo wellicht ook in Antiochië.

Inhoud

Meditatie

129

Ds. L.J. Geluk, Rotterdam

Herijking van de theologie? – wat prof. dr. Martin Hengel en dr. W. Aalders ons met het oog op deze tijd te zeggen hebben (II, slot)

130

Dr. H. Klink, Hoornaar

Ds. J.H. Stark, een leerling van Kohlbrugge in Amerika (III)

134

T. van Es, Alblasserdam

Waarachtigheid

135

Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Een woord van Jean Marie Vianney (1786 -1859)

God lief te hebben met het hele hart betekent niets lief te hebben dan Hem alleen, het betekent Hem aanwezig te laten zijn in alles wat wij liefhebben.

Een groep Joodse mannen en vrouwen die het steeds over Christus hadden.

En daarom: Christus-mensen, christianoï.

Antiochië – de moederstad van de wereldwijde Christenheid, dáár is de christennaam het eerst gebruikt.

Veelzeggend was die naam in de eerste tijd.

Dat is hij nog in sommige culturen, zoals de islamitische, de boeddhistische, de hindoeïstische cultuur.

Gevaarlijk, dikwijls levensgevaarlijk daar als 'christen' bekend te staan.

In voorheen gekerstende culturen als die in Europa en Amerika zegt de naam 'christen' en 'christelijk' helaas dikwijls weinig of niets meer.

Het zijn al te vaak lege woorden geworden.

Veroorzaakt enerzijds door de eindeloze scheuringen in de Christenheid, anderzijds door het vele water dat aan de oorspronkelijke wijn werd toegevoegd.

De Antiocheense christenen zullen geen moeite hebben gehad de vraag te beantwoorden waarom zij christenen werden genoemd.

Zij zouden ongetwijfeld gezegd hebben: "Waarom wij hier christenen worden genoemd?"

Omdat wij van Christus zijn.

Wij hebben deel aan de Heilige Geest waarmee Hij vervuld was.

Daarom belijden wij Hem en is heel ons leven aan Hem toegewijd.

Daarom ook stellen wij ons te weer tegen de zonde en de kwade machten die de wereld teisteren en er ook op uit zijn ons van Hem en onze Vader te vervreemden.

Hem willen wij volgen en geen ander."

Zulke christenen waren er de eeuwen door en zij zijn er nog.

Herijking van de theologie? – wat prof. dr. Martin Hengel en dr. W. Aalders ons met het oog op deze tijd te zeggen hebben (II, slot)

Hoe Israël vastliep en de doorbraak van het christelijke geloof

Ik vat het voorafgaande samen: Het Jodendom was na de helleniseringspoging rond 165 voor Chr. in een crisis terecht gekomen. De vraag naar de geschiedenis en de uitkomst ervan en dat in relatie tot het Koninkrijk van God hield iedereen bezig. Men liep erin vast. De Maccabeeën konden niet echt helpen. De Romeinen werden de baas. Wat nu? Hoe in de geschiedenis te staan? Men móest daar wel een antwoord op hebben. Er werden meerdere antwoorden gegeven:

Colofon

Ecclesia, voorheen 'Kerkblaadje', is een uitgave van de Stichting Vrienden van Dr. H.F. Kohlbrugge en verschijnt zaterdags om de veertien dagen.

Redactie: Drs. M. den Admirant, Drs. L.J. Geluk, Ds. J.K. Vlasblom, Mw G.M. van Ommen-Middelkoop

Eindredactie: Dr. H. Klink

Vaste medewerkers:

Dr. J.G. Barnhoorn, Dr. R. Fernhout, Drs. H.J. Lam en Dr. M. Verduin.

Redactieadres: Dorpsweg 11, 4223 NA Hoornaar, tel. 0183-581321

Internet-adres: www.ecclesianet.nl

Abonnementsprijs: € 25,50 per jaar

Adreswijziging en abonnementen: gm.v.ommen@kpnplanet.nl

Administratie: Baron Bentinckstraat 51, 7731 EK Ommen

tel. 0529 456729, Postbankrekeningnr. 88 71 47

Adm. Ecclesia/Kerkblaadje te Ommen of Bankrekeningnr. 34.89.69.619 t.n.v.

St. Vrienden van Kohlbrugge te Ommen

Druk: drukkerij Ridderprint, Ridderkerk

1. Ik wijs allereerst op de gemeenschap van Qumran, die zich afscheidde van Jeruzalem en alles wat niet rein was. Men verwachtte een eindstrijd waarin ook deze sekte zou participeren. Deze zou gericht zijn tegen de Romeinen.
2. Daar waren de farizeeërs, voor wie de wet een bijna ontologische status kreeg. Zij beweerden dat de wet (de thora) al geschapen was voorafgaand aan de hele kosmos. Sterker: omwille van de wet werd de wereld geschapen. Wanneer men zich aan de thora hield, kon men Gods heil verwachten. Als het volk maar voldeed aan de bepalingen ervan zou het Koninkrijk komen.
3. Daar waren de sadduceeën, die sterk hellenistisch waren ingesteld. Zij waren de vrijzinnigen van die dagen. Zij geloofden niet in de opstanding uit de doden en waren over het algemeen bereid om het op een akkoordje te gooien met de Romeinen.
4. Daar waren, zoals we gezien hebben, de zeloten, die met geweld het Koninkrijk van God wilden vestigen. De moordenaar aan het kruis is een van hen geweest.
5. En er waren de Joden die sympathiek stonden tegenover het hellenistische denken, maar trouw bleven aan het geloof van hun vaders, ook aan de profeten. Zij leefden veelal uit de Septuaginta. Hun uitzicht was universeel van aard. Hoe belang-

rijk de wet ook, ze waren er minder op betrokken. Voor hen speelde de wijsheid, die er was voorafgaand aan de schepping, een grote rol. God had in zijn wijsheid ook de heidenvolkeren iets geschonken van inzicht in de scheppingsgerechtigheid. Desalniettemin zagen zij in dat Israël door Gods openbaring vooral bevoorrecht was. Voor hen stonden de wet en de tempel minder centraal. De wet was ingebed in en uitdrukking van de scheppingswijsheid.

Rond het midden van de eerste eeuw liepen de spanningen met de Romeinen hoog op. De zeloten werden sterker. De catastrofe brak uit. Deze hing samen met het feit dat men niet echt raad wist met de grote vragen van de geschiedenis en het doel daarvan. Flavius Josephus doet er verslag van. Hij heeft het ontorekende van de antwoorden die de verscheiden groeperingen hadden op de toenmalige situatie van dichtbij kunnen waarnemen.

Flavius Josephus! Hengel wijdt, evenals dr. Aalders veel aandacht aan hem. Aanvankelijk wist hij zich evenmin raad met de situatie. Hij was hoofdman van een contingent zelotische krijgers in Galilea. Samen met hen voerde hij een onmogelijke strijd in de hoop op Gods definitieve ingrijpen ten gunste van zijn volk. Toen zijn eenheid bij Jotapatha in het nauw gebracht was, besloten de leden ervan zelfmoord te plegen. Ze spraken af elkaar te doden. Degene die als laatste overbleef, zou zichzelf om het leven brengen. In de nacht voordat Flavius Josephus, die bij de laatste twee overgeblevenen hoorde, zou sterven, werd hem naar eigen zeggen een soort 'openbaring' geschonken. Uit zijn beschrijving valt op te maken dat de profetie van Daniël daarin een grote rol speelde. De droom die Nebukadnezar had gehad, waarin sprake was van een groot beeld dat door een steen vergruizeld werd (Daniël 2), wees uit dat het Koninkrijk van God nog niet zou komen, maar dat het Gods wil was dat de Romeinen een tijdlang de heerschappij over de wereld zouden voeren. Pas daarna zou God zélf zijn Koninkrijk laten aanbreken! Door de Schrift had hij de eenheid van de geschiedenis leren kennen: de laatste profeet, Daniël, had hem leren inzien dat het einde nog niet gekomen was. Het heil zou een universeel karakter dragen, de Romeinen werden ingeschakeld in Gods heilsplan. Door Gods toedoen zou het heil aanbreken en niet door zelotisch geweld.

Geleid door dit inzicht vluchtte hij uit de grot waar hij verbleef en gaf hij zich over aan de Romeinen. Hij voorspelde daarbij aan de generaal Vespasianus dat deze binnen een jaar keizer zou worden. De voorspelling kwam uit. Flavius Josephus' ster rees daardoor tot

grote hoogte. Hij werd een vriend van de keizer, vestigde zich in Rome en schreef zijn boeken – ondermeer over de val van Jeruzalem in het jaar 70, over de geschiedenis van zijn volk Israël en in het licht daarvan over de wereldgeschiedenis. Door de profeet Daniël had hij een wereldbeschouwing gekregen!

Prof. Schwemer, de directe medewerker van Martin Hengel, stelde terecht in een lezing ter ere van diens 80^e verjaardag: "Wij moeten Flavius Josephus serieus nemen." Toen de geschiedenis catastrofaal leek te worden, heeft hij een uitweg gevonden. Op grond van de profetie van Daniël is hij er niet in vastgelopen.

Dat gold niet voor de andere groeperingen in het toenmalige Israël. Ik wees al op Qumran en op de zeloten. Tijdens de oorlogen met de Romeinen werd Jeruzalem in 70 na Chr. verwoest. De Qumran-sekte werd verdreven uit de grotten waarin ze woonde. De sadduceeën, de priesters verdwenen van het toneel. Wat de Joden na 70 restte waren de rabbijnen, de Schriftgeleerden, die de Joodse communiteiten centreerden rond de thora en rond hun voorschriften. Men was vastgelopen. Men bezweek bijna onder de last van de geschiedenis. Welk een catastrofe! Flavius Josephus die hun lotgevallen beschrijft, is verre van triomfantelijk. Tussen de regels door wijst hij op Daniël. Als men hem toch eens begrepen had, dan had men niet vast hóeven te lopen.

Op deze manier is de tweespalt in het Jodendom van destijds dramatisch tot uiting gekomen: aan de ene kant waren er die gedreven werden door een apocalyptische verwachting, waarin het messiaanse vuur brandde en aan de andere kant waren er die zeer terughoudend waren en zich concentreerden op de wet en op het zuchtend wachten op God. Die tweespalt is er tot op de dag van vandaag!

Maar er is meer. Mevrouw Schwemer maakte in haar lezing over Flavius Josephus een opmerking die van betekenis is: "de 'oplossing' van Flavius Josephus steekt maar heel bleek af vergeleken bij iets anders, wat juist toen opgeld deed: de prediking van Jezus over het Koninkrijk van God." In de cruciale tijd waarover we spreken, werd Christus geboren. Na zijn opvoeding in Galilea, zocht Hij aansluiting bij Johannes de Doper. Hij onderging de doop in de Jordaan en nam de prediking van Johannes over. Hij spitste die zelfs toe. Deze Jezus wees in de meest cruciale tijd in de wereldgeschiedenis een volstrekt ándere weg.

Het openbare optreden van Jezus begint bij Johannes de Doper, de laatste en de grootste van de profeten. Deze wees op Hem en zei: "Zie het Lam van God." Dat was bij de doop van Jezus toen de hemel open ging. Er was een stem uit de hemel, die zei:

“Deze is mijn geliefde Zoon, luister naar Hem.”

Christus nam de prediking van Johannes over: “Het koninkrijk der hemelen is nabij gekomen.” Hij bedoelde ermee: Het Koninkrijk is met Mij op deze aarde doorgebroken en nu is het om Mij heen als met de handen te tasten. Het Koninkrijk heeft vaste voet op aarde gekregen en heeft zo iets definitiefs. Hij maakte dit concreet door de tekenen, de wonderen, die Hij verrichtte en door zichzelf te typeren als de Zoon des mensen. De Zoon des mensen is degene die volgens Daniël 7 alle macht krijgt over hemel en aarde. Hij noemde zich de Goede Herder, die zijn leven stelt voor de schapen. Het Koninkrijk der hemelen heeft vaste voet gekregen op de aarde in Christus. Zelfs de kruisiging droeg daartoe bij. Op Golgotha heeft Jezus de dood opengebroken naar de opstanding toe en zijn hemelvaart. Daarna werd het Pinksteren en de Geest van Jezus is uitgestort over alle vlees. De liefdesbeweging van God heeft zich in Christus, die de Zoon van God zelf bleek te zijn, voortgezet in de kracht van de Heilige Geest. Deze beweging begon zich te manifesteren bij Jezus en in zijn naam zette zij zich in de hele wereld voort door de apostelen en profeten, door de gemeente en de Kerk. En dat onder de hoede van Hem, die gezegd heeft: “Mij is gegeven alle macht in de hemel en op de aarde.”

De betekenis van de moordenaar aan het kruis

Wat dit inhoudt, kan ik misschien het best duidelijk maken aan de hand van de geschiedenis van de moordenaar aan het kruis. Ik wees er al op dat hij naar alle waarschijnlijkheid een zeloof was.

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat hij ooit een moeder gehad heeft die met hem gesproken heeft over de Messias, die zou komen. Het heeft bij hem het messiaanse vuur laten oplaaien. Hij sloot zich aan bij de zeloten, die er niet voor terug deinsden om met moord en doodslag het Koninkrijk van God tot stand te brengen.

Hij is gegrepen en veroordeeld en hangt aan het kruis. Naast hem hangt een Ander. Hij is volstrekt anders. Dat bleek wel uit de kruisgang, het bleek vooral toen Hij gekruisigd werd. “Vader, vergeef het hun, zij weten niet wat ze doen”, zei Hij. Toen sprak Hij zijn moeder aan: “Vrouw, zie uw zoon, zoon zie uw moeder.” Er waren er die spotten: “Als u de Zoon van God bent, kom dan af van het kruis!” Bij het zien van die houding en het horen van die woorden, veranderde er iets in hem. Dingen waarover eerst een waas hing, begonnen duidelijk te worden. ik veronderstelde dat zijn moeder hem verteld had over de

komende Heiland. De vraag drong zich schokkend op: Is Hij het, die naast mij hangt aan het kruis? In het licht van hoe Hij deed en wie Hij was, begon het Koninkrijk van God rondom deze Persoon, die naast hem hing, op te lichten. De moordenaar schaamde zich en besepte wat hij gedaan had. Toen zei hij tegen de andere, spottende moordenaar: “Deze heeft niet, zoals wij iets kwaads gedaan.” Hij richtte zich tot Jezus en zei: “Here, gedenk mij, als u in uw Kóninkrijk (!) gekomen zult zijn.” En Jezus zei: “Vandaag nog zult u met Mij in het paradijs zijn.” Het Koninkrijk was er in en rond Christus en de toegang ertoe vond hij bij Christus!

‘De apocalyptische Christus’ wil zeggen: Hij die het Koninkrijk brengt en de toegang ertoe verschaft in de crises van de tijd, door het op te laten lichten, te openbaren (*apokalyptein*). Dit is ook toen, in het midden van de wereldgeschiedenis gebeurd, aan het eind van de spiltijd, waarvan Karl Jaspers zei dat dat het centrum vormt van de wereldgeschiedenis, omdat alle volkeren, tot op de dag van vandaag, door de dynamiek van de geschiedenis op een of andere manier bij deze tijd betrokken werden of er nog bij betrokken zullen worden.

Dat heeft dr. Aalders gezien. Dat heeft Martin Hengel gezien. Wie het ook gezien heeft is C.H. Dodd, die een prachtige omschrijving van dit Koninkrijk dat al gekomen is, heeft gegeven. Hij sprak van *realised eschatology*. Deze gerealiseerde eschatologie vormde de kern van de apostolische prediking.

De actualiteit

Waarom is dit alles nu van betekenis? Ik ben begonnen met te wijzen op de Tweede Wereldoorlog en de *impact* daarvan op Martin Hengel en op W. Aalders. Voor hen werd de vraag naar de geschiedenis acuut en actueel. Diezelfde vraag is nu niet minder acuut. Tal van gebeurtenissen doen apocalyptisch aan: de snel veranderende wereld; de 11e september 10 jaar geleden; de financiële crises. De bijbel spreekt in het Nieuwe Testament over ‘tijden en tijdperken’. *Chronoi* en *kairoi*. Er zijn *chronoi*, dat zijn tijdperken waarin betrekkelijke rust heerst, er zijn ook *kairoi*, beslissende gebeurtenissen in de wereldgeschiedenis, die zich voordoen als de geschiedenis tot een toespitsing komt. Het lijkt erop dat wij in zo’n *kairos*-tijd leven.

Daarbij neemt de kerk meer en meer de verschijningsvorm aan van Israël ten tijde van de diaspora. De zichtbare gestalte van de kerk valt meer en meer weg, zoals voor de Joden in de diaspora op den duur Jeruzalem wegviel als oriëntatiepunt. De volkskerk is aan het verdwijnen. Wat kan ons staande houden?

Wat anders dan de Bijbel, die juist toegesneden is op de vraag naar de geschiedenis. Daarom is de intertestamentaire tijd zo belangrijk. Alleen maar tot onze schade kunnen we die veronachtzamen. Wat kan ons staande houden? Wat anders dan de blik op Christus, die gezegd heeft, nadat Hij door de tegenstand heen gebroken is en opstond uit de doden, in die tijd die 'de volheid van de tijd' genoemd wordt: "Mij is gegeven alle macht in de hemel en op de aarde." Hij bedoelde er hetzelfde mee als wat Hij voor zijn kruisdood aanduidenderwijs steeds vaker naar voren bracht: "IK ben de Zoon des mensen." Hij is de apocalyptische Christus, die het Koninkrijk van God op aarde heeft gebracht. De kerk is er het bewijs van.

Hoe heeft de kerk te leven in *chronoi*? Aalders wijst er in zijn laatste geschriften op: onder de hoede van Jezus die aan de rechterhand van God is en die de Hemelse hogepriester is en zijn Kerk bij zijn heil betreft. Hoe heeft ze te leven in *kairoi*? Onder de hoede van de Pantocrator, die alles in handen heeft en die de Zoon des mensen is, zoals Johannes Hem zag op Patmos, toen hij vanwege zijn overweldigende heerlijkheid als dood voor zijn voeten neerviel. Zo zag hij Hem in tijden van vervolging.

Hoe dan nu te leven, als christen? Laat me kort mogen wijzen op het leven van de vroeg-christelijke gemeente. Vier overwegingen komen bij me op:

1. Ik wijs op de bedreigde situatie van die gemeente in Jeruzalem. We lezen dat, nadat Petrus in de gevangenis was geworpen, de gemeente bijeenkwam. Ze bad tot Christus en pleitte op hetgeen we lezen in de tweede Psalm: "Waarom woeden de heidenen tegen U, de gezalfde koning en bedenken de volken ijdelheid?" Ze riepen Jezus aan als de Heer, de *despotes*, die alle macht heeft.
2. Kort daarop werd Stefanus gestenigd. Wat een dramatisch moment moet dat geweest zijn! Maar hij zag de hemel geopend. Daar stond Jezus als de Zoon des mensen! In zijn heerlijkheid. Het geluk straalde van zijn gezicht. Hier ligt het geheim van de eerste christengemeente. Zij leefde dicht bij de heerlijkheid van Christus en werd om die reden gekenmerkt door een enorm élan.
3. De vervolgingen, de dood van Stefanus, het kon allemaal niet verhinderen dat de Zoon des mensen doorging met zijn werk. Stefanus' dood zorgde voor een doorbraak. De vervolging had een prachtig gevolg: de hellenistische christenen kwamen naar Cyprus, Damascus en Antiochië. En ze predikten daar Jezus aan de heidenen. Voor het eerst! In die *setting* trad een ander naar voren, Filippus, die ook een hellenistische Jood was. Hij

stond open voor de leiding van Christus en van de Heilige Geest. Deze liet hem naar Samaria gaan en vervolgens naar een eenzame plaats in de woestijn, waar hij de kamerling uit Candacé ontmoette. Dat gebeurde onder een open hemel, die vol was van zegen.

4. Dit vond allemaal plaats tegen de achtergrond van de dreiging die er in Israël was, waarvan de dood van Stefanus een symptoom was. Jezus heeft zijn kerk door deze omstandigheden geleid, tot heil van de wereld. Andere groeperingen verdwenen in het niet of verstarde tot een residu. Dat gold niet voor de christelijke gemeente die juist toen een enorm élan ontwikkelde.

Het waren Griekse namen die zojuist de revue passeerden. Het élan van de vroegste gemeente lag vooral bij de hellenistische christen-Joden, die vertrouwd waren met de Septuaginta. Dat is geen toeval. De Septuaginta biedt een universeler heilsperspectief dan de masoretische tekst van het Palestijnse Jodendom! Met dit perspectief waren de hellenistische christenen vertrouwd. Het onderstreept eens te meer dat deze Bijbel een onmisbare schakel vormt voor een krachtig verstaan van het Evangelie.

Tot slot: Ook wij lijken een overgang mee te maken naar een nieuwe tijd. De geschiedenis verdicht zich. Wat zal de toekomst van de kerk zijn? Naar welke tijd gaan wij? Guardini voorspelde in de zestiger jaren: "De eenzaamheid van de christen in de toekomst zal verschrikkelijk zijn..." Des te belangrijker is het de apocalyptische Christus voor ogen te hebben! Hem als zodanig te ontdekken, was het doel van de herijking van de theologie die Aalders en Hengel teweeg wilden brengen. Het bijbelonderzoek van anderen en van hen zelf kan ons helpen om Christus te leren kennen met het oog op de vragen van deze tijd.

Ik eindig met een uitspraak van Aalders in het licht van wat Guardini in de zestiger jaren zei. Zoals gezegd, merkte Guardini op: "de eenzaamheid zal vreselijk zijn." Hij voegde eraan toe: "Maar ook zal de nabijheid van de liefde meer en meer ondervonden worden, juist ook als de ene eenzame de andere eenzame ontmoet. Christus' nabijheid wordt meer en meer ondervonden, ook in wonderen die plaats zullen vinden."

Dr. Aalders zei iets soortgelijks: "Als het moeilijker wordt mag je ook rekenen op wonderen, *aux grands maux grands remèdes*." Wonderen vonden plaats in de vroeg-christelijke gemeente. Ze zullen ook nu weer plaatsvinden.

Ik eindig met een citaat van Martin Hengel waarin

dit alles wordt samengevat:

“Juist met het oog op de bijzonder actieve, Grieks sprekende, Joods-christelijke gemeente in Jeruzalem en later die van Antiochië, moet de oerchristelijke gemeente gezien worden als een eschatologische en revolutionaire beweging binnen het Jodendom,

waarin de heilshistorische taak van het volk van God volbracht werd in een geest van zelfvergeving ter wille van de volkeren van deze wereld en dat op grond van de vervulling van de tijd en in verwachting van het op handen zijnde einde van de tijd.”

H. Klink, Hoornaar

Ds. J.H. Stark, een leerling van Kohlbrugge in Amerika (III)

Brieven van ds. Adolph Zahn aan ds. J.H. Stark
In 1912 werden in *Der Wächter* drie brieven die Zahn aan Stark had geschreven gepubliceerd.¹

Vanuit Stuttgart schreef Zahn op 18 juli 1887:

Geliefde vriend,

Gisteren bezocht mij uw vriend Zinn² met zijn vrouw. Wij hebben goed met elkaar kunnen spreken. Hij deelde mij mee, dat men in Dubuque mijn *Abriss*³ wil vertalen. Maar dan wil ik toch niet dat de vele gebreken mee vertaald worden en daarom stuur ik u enig materiaal voor de correctie. Ik hoop dat het u in handen komt. Met Zinn kon ik voortreffelijk opschieten. Hij vertelde mij dat uw gezondheid nogal aangetast is. Wilt u niet eens een reis naar Duitsland maken? Een radicale verandering van levenswijze helpt vaak zeer. De reformatorische kerk van Duitsland is er treurig aan toe. De *Kirchenzeitung* is naar het kamp van de Arminianen overgaan. Dr. Ebrard⁴ heeft alles verknoeid. Ik stuur u een geschriftje van mij. Met vriendelijke groet, Dr. Zahn.

In een PS geeft hij toestemming zijn artikel *Strijd met Rome* uit de *Reformierte Kirchenzeitung* in *Der Wächter* op te nemen. Hieruit blijkt de goede relatie tussen Zahn en Stark.

De volgende brief, eveneens vanuit Stuttgart, is gedateerd 12 juli 1893.

Geliefde vriend,

Ik moet u danken voor de trouwe toezending van *Der Wächter*. Zoals ik zie, heeft men uw [zognaamde] ketterijen formeel vastgelegd, maar wat een armoede komt daarbij bij de tegenstanders openbaar. Ook bij de formule: ‘Zonden, maar niet zondig’ – heeft men de grote waarheid gebracht. Als onze vijanden de Schrift niet geloven, hoe zullen zij ons geloven!

Uw blad behelst veel goeds en ik lees het graag. Schaff⁵ heeft in elk opzicht alleen maar voor de Paus gewerkt, die absoluut niet de Antichrist mag zijn. Ik geloof dat men in Amerika de waarheid nog het meest bij de Missouriërs⁶ vindt.

Ik was de laatste tijd veel ziek en dacht aan de dood. Eind september hoop ik 59 jaar te worden. Bula is op 64 jarige leeftijd gestorven nadat hij nog in Bern een voordracht gehouden had.⁷ Hij leefde geheel en al in zijn dorp en deed veel goeds voor de boeren. Een originele natuur van grote scherpzinnigheid. Zijn laatste, niet gehouden, maar opgeschreven preek is in het ref. *Monatsblatt* in Berlijn afgedrukt. Hij was een van mijn eerste vrienden uit de tijd te Halle, toen Wichelhaus nog leefde. Van gereformeerde kant hoort men in Duitsland niets opwekkends. De enige gereformeerde professor is Müller⁸ in Erlangen, mij welgezind. Mijn *Ernste Blicke*⁹ hebben toch enige indruk gemaakt, hoewel onze Duitse professoren ‘afgestompt’ zijn, gevoelloos. In Princeton mag men mij wel en ik heb onlangs weer een groot opstel ingezonden inzake een nieuwe aanval op het boek *Deuteronomium*.¹⁰ Het socialisme neemt in Duitsland verschrikkelijk toe, maar de vraag naar werk brengt velen aan de grond. Dus de revisie is van de hand gewezen en Briggs¹¹ afgezet – dat is toch zeer goed en een teken van energie. Groet u nu alle bekenden en houdt u bij uw vriendschap. Uw Zahn.

De derde brief is van vijf jaren later. Ook deze werd vanuit Stuttgart geschreven. Hij is gedateerd 12 augustus 1898.

Geliefde vriend!

Achter mij ligt een moeilijke tijd. Mijn dierbare, in vele dingen onvergelykbare vrouw werd op 29 mei ziek van een borstvliesontsteking, verbonden met hartzwakte en was drie weken in een voortdurende strijd met de dood. Zij is nu langzaam op weg naar genezing. Midden in het leven zijn wij door de dood omgeven.

Ik zelf was rond Pasen 1898 zo door migraine geplaagd, dat ik er helemaal onderdoor ging. Ik ging naar Italië, maar merkte daar in Lugano, dat het in april nog winter was. Nu gaat het wat beter met mij en ik heb weer enige keren gepreekt.

Op de kring rond Kohlbrugge ligt ernst en een-

zaamheid. Professor Böhl in Wenen heeft zijn ambt moeten neerleggen, omdat hij helemaal uitgeput was. Hij heeft herhaalde malen aanvallen van griep gehad. Ds. Künzli van de Niederländisch-reformierten [Gemeinde in Elberfeld] is geheel gebroken en kan wegens zwakte van stem nauwelijks nog spreken. Ik zit hier in de hoek en ik mag nog zo'n goede leer onderwijzen, wijzer zijn dan Plato, een calvinist zijn en [toch] je bent niets.

In Duitsland maken de preken van Kohlbrugge nergens indruk. Duitsland wordt een grote industriestaat en laat de sociaal-democratie lastertaal uitslaan – zonder beperking! De theologische faculteiten zijn door liberale zwetsers bezet en kritiseren. Niet een leraar, die voor de leer van de rechtvaardiging ijvert. Böhl's boek is het enig goede.¹²

Met interesse lees ik uw *Wächter*. Men maakt het u ook moeilijk, naar ik zie. Maar zo moet het zijn. De waarheid is de mensen geen cent waard. Hier in Württemberg vereren de mensen wijn, bier en most. De glazen zijn hun afgoden. Nu – wij hebben de Bijbel. Daaraan hebben wij genoeg. Hartelijke groeten, Dr. Zahn.

T. van Es, Alblasserdam

Noten

- 1 *Der Wächter*, Jahrgang 18, 1912 nr.18, resp. nr. 22 en 15.
- 2 Wie deze Zinn was, is niet bekend.

Waarachtigheid

In de loop van het vorige jaar is er bij Uitgeverij Meinema in Zoetermeer een boek van Dr. J.J.P. van Geest over Augustinus verschenen, getiteld *Waarachtigheid. Levenskunst volgens Augustinus*.¹ Een boek, waarop ik graag de aandacht zou willen vestigen.

Opnieuw Augustinus. "Het kan niet op", zegt deze of gene wellicht. Maar de beroemde bisschop van Hippo heeft ons dan ook heel wat te zeggen, wat trouwens met heel wat meer theologen uit de tijd van de Vroege Kerk het geval is. In de loop der jaren hebben verscheidene geleerden ons hierop attent gemaakt. Denken wij slechts aan de woorden van Prof. A.A. van Ruler, waarop ik onlangs in mijn bespreking van het *Dagboek Vroege Kerk* van Dr. H.A. van Willigen² heb gewezen: dat er na de Vroege Kerk goed beschouwd niet zo heel veel nieuws ter tafel is gebracht. Ik ben dan ook bijzonder dankbaar voor het feit, dat er de laatste decennia zoveel gedaan wordt om de kerkvaders, en wel in het bijzonder Augustinus, bij een breder publiek onder de aandacht te brengen.

Het boek, dat wij ditmaal bij de lezers van ons

- 3 A. Zahn, *Abriss einer Geschichte der evangelischen Kirche auf den europäischen Festlande im neunzehnten Jahrhundert*, Stuttgart 1886. Later schreef hij nog *Abriss einer Geschichte der Evangelischen Kirche im britischen Weltreich im neunzehnten Jahrhundert*, Stuttgart 1891 en *Abriss einer Geschichte der Evangelischen Kirche in Amerika im neunzehnten Jahrhundert*, Stuttgart 1899.
- 4 Bedoeld is dr. J.H.E. Ebrard (1818-1888), die onder meer hoogleraar in Erlangen was en voorzitter van de *Reformierte Bund*.
- 5 Philip Schaff (1819 – 1893), van Zwitserse geboorte was in Duitsland en de Verenigde Staten werkzaam als hoogleraar en bekleedde vele invloedrijke functies.
- 6 Zahn bedoelt de Lutherse Kerken verenigd in de Missouri-Synode. Een bijzonderheid is dat zij tot in de 20e eeuw aan de Duitse taal hebben vastgehouden.
- 7 Ds. Johann Friedrich Bula, leerling van Kohlbrugge, predikant in Blumenstein bij Thun hield op 1 maart 1893 een lezing in Bern over de twee dieren in Openbaring 13. Hij overleed na een korte ziekte ruim een week later, op 9 maart.
- 8 Prof. dr. E.F.K. Müller, kerkhistoricus, is vooral bekend geworden door zijn standaardwerk *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche* (1903).
- 9 *Ernstes Blicke in den Wahn der modernen Kritik des Alten Testaments*, Gütersloh, 1893.
- 10 A. Zahn, *Das Deuteronomium. Ein Schutzschrift wider modern-kritisches Unwesen*, Gütersloh 1890. Dit boek werd door Zahn 'met oprechte hoogachting opgedragen aan de voortreffelijke apologet van Amerika William Henry Green in Princeton.'
- 11 Charles Augustus Briggs (1841 – 1913), tegenstander van o.a. Kohlbrugge en Zahn in Amerika, werd in 1893 wegens zijn liberale theologie afgezet. Hij ging over naar de Protestantse Episcopal Kerk.
- 12 Bedoeld is: E. Böhl, *Von der Rechtfertigung durch den Glauben*, Leipzig 1890.

blad willen inleiden, is een respectabele bijdrage aan dit streven. De schrijver is hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Universiteit van Tilburg en hoogleraar Augustijnse Studies aan de Vrije Universiteit, terwijl hij tevens als directeur van het *Centrum voor Patristisch Onderzoek* aan deze beide universiteiten verbonden is. Onder hen, die zich beijeren ons met Augustinus vertrouwd te maken, neemt hij een vooraanstaande plaats in. Maar hij laat ons niet "zomaar" op de kerkvaders los. Hij geeft ons een ernstige waarschuwing mee. Wij moeten, zo houdt hij ons voor, de kerkvaders niet gaan lezen in de hoop, laat staan in de verwachting, dat wij bij hen een antwoord zullen vinden op vragen, die in onze tijd actueel, in zijn dagen niet of nauwelijks relevant waren. "Dat leer ik mijn studenten: probeer nooit een kerkvader te lezen als iemand die antwoord geeft op jouw vragen. Probeer altijd een kerkvader te lezen als iemand die jou ook na de Verlichting de betere vragen leert stellen. Augustinus dacht niet in antwoorden, maar dacht in vragen. (...) Dat is de kracht van de theologie: wij denken in vragen"³.

Nu kan men zich afvragen, of een waarschuwing als deze geen averechtse uitwerking heeft. Schrikt zo'n signaal de potentiële lezer niet veeleer af dan dat het hem tot lezen aanzet? Op het eerste gezicht een voor de hand liggende veronderstelling, maar als wij kennisnemen van de vragen, die Augustinus stelt, dan komen wij tot de ontdekking, dat het geen gelegenhedsvragen zijn, maar vragen, die de tijd verduren. Vragen die, zoals Van Geest in de ondertitel van zijn boek stelt, betrekking hebben op wat de kerkvader onder *levenskunst* verstond. Op de achterflap van het boek lezen wij: "Schatplichtig aan de klassieke filosofie en aan de wijsheid uit de Schrift dacht hij (sc. Augustinus) na over de vragen rond thema's als beheersing en onmatigheid; gemeenschap en vriendschap; geld en geluk; genot en het moreel goede; het herstellen van beschadigde relaties; waarachtigheid, integriteit en het tegendeel daarvan." En dit nadenken heeft zijn neerslag gevonden in woorden, die diepzinnig, eenvoudig en praktisch gericht als zij zijn "eyeopeners [zijn] voor mensen die in de huidige samenleving naar een 'geordend leven in welbevinden' streven."

Het boek van Van Geest telt, met inbegrip van een *Inleiding* en een *Epiloog*, acht hoofdstukken, met als opschrift: "Gematigdheid" (2), "Toegepaste filosofie" (3), "Eerlijkheid als drijfveer" (4), "Oprechtheid in de kerk" (5), "Integriteit en andersdenkenden. Augustinus en de Donatisten" (6) en "Integriteit en *integritas*" (7).

In deze hoofdstukken komen verscheidene werken van Augustinus uitvoerig aan de orde. In hoofdstuk vier bijvoorbeeld zijn *De mendacio* en *Contra mendacium*, twee geschriften over de leugen⁴, in het vijfde hoofdstuk zijn *De catechizandis rudibus*, een vorm van geloofsonderricht aan "beginnelingen", en zijn befaamde *Enchiridion* ("Handboekje"), "een kleine en fijnzinnige synthese van de geloofsleer" (blz. 82), en in hoofdstuk zeven zijn hoofdwerk: *De civitate Dei* ("De stad Gods"), door Van Geest "een monumentale synthese van zijn maatschappijtheologie" genoemd (blz. 82).

Centraal in het boek staat het thema *waarachtigheid*. Nee, niet als een abstract thema uit de filosofie, als een gespreksthema, waarover men oeverloos kan debatteren, maar als een *concrete* werkelijkheid; als een werkelijkheid, waaraan wij deel hebben, wanneer wij in de voetsporen gaan van Hem, die "de weg en de waarheid en het leven" is (Johannes 14 : 6). Dit maakt Augustinus uitermate *actueel*, vooral voor ons, die leven in een tijd, waarin aanhoudend met de waarheid gesold wordt, waarin "de leugen triomfeert" (Gezang 285 : 1 'Liedboek voor de Kerken'), waarin het waarheidsgehalte van de zegswijze "macht corrumpeert" zich krachtiger dan ooit manifesteert. En dit

niet alleen buiten de kerk, maar ook, getuige de vele kwalijke praktijken, die vandaag de dag gaandeweg meer aan het licht komen, op het erf van de kerk zelf. "Transparantie bij ambtsdragers", luidt het veelzeggende opschrift van een paragraaf in het boek van Van Geest. Augustinus windt er geen doekjes om. Wil de boodschap, die van de kansel verkondigd wordt, de kerkganger werkelijk iets doen, dan moeten denken, spreken en handelen van de voorganger volkomen met elkaar in overeenstemming zijn. Welsprekendheid stelt niets voor, wanneer de predikant onwaarachtig is (a.w., blz. 89).

Augustinus houdt ons een spiegel voor. Hij roept ons op tot betrouwbaar, integer, d.i.: rechtschapen, onbaatzuchtig handelen en vóór alles tot een eerlijk zelfonderzoek, dat ons ertoe brengt voor God schuld te belijden. En dat niet alleen: de kerkvader gaat ons hierin vóór. Wanneer hij ons in zijn *Belijdenissen* – "als het ware een ethiek van de waarachtigheid" – zijn levensverhaal vertelt, blijkt hij, in zijn streven naar volstrekte openheid, er niet voor terug te schrikken om met 'meedogenloze oprechtheid' (P. Brown) in zijn verleden en zijn binnenste af te dalen om zich vervolgens kwetsbaar en transparant op te stellen. Van Geest: "Hij betoont zich waarachtig als hij de gang door zijn geheugen maakt en zijn lezers toont dat hij in zijn leven vol zelf waargenomen tegenstrijdigheden ook wroeging en schuld ervaart" (blz. 13).

Waarachtigheid. Levenskunst volgens Augustinus is een boeiend boek. En hiermee is niet alles gezegd. Van Geest is erin is geslaagd ons in een studie, die nog geen tweehonderd bladzijden telt, een bijzonder aansprekend beeld van Augustinus te schetsen, waarvoor wij hem veel dank verschuldigd zijn. Het spreekt dan ook vanzelf, dat wij het boek van harte bij de lezers van ons blad aanbevelen, en dat niet slechts "ter verpozing", maar vóór alles als een unieke handreiking tot oefening in *levenskunst*, waarvan men ongetwijfeld de vruchten zal plukken.

Noten

- 1 Paul van Geest, *Waarachtigheid. Levenskunst volgens Augustinus*. ISBN 978 90 211 4277 7. 182 bladzijden. Prijs: € 18,50.
- 2 *Ecclesia* d.d. 5 mei 2012.
- 3 Wouter Baaij en Aart Nederveen – "Er is in mij een deel dat altijd in Rome is. In gesprek met Paul van Geest over Augustinus, het celibaat en moderne zoekers", in: *Wapenveld*, Jaargang 62, Nr. 2 (april 2012), blz. 22.
- 4 Van deze beide werken (in één band) is in 2010 bij de bekende uitgeverij *Damon* (in het Brabantse Budel) een Nederlandse vertaling verschenen van de hand van Victor Hunink, ingeleid door Prof. Van Geest, getiteld: *Liegen en levenskunst*. Een – zoals wij dat van deze uitgeverij gewend zijn – prachtig uitgevoerd boekje, dat niet meer dan € 18,90 kost.